12/11/2026

Η έννοια του πάθους στον Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη

/ Γνώμες

Στην προηγούμενη εργασία μας μιλήσαμε για το νόημα του “πάθους” στην ορθόδοξη παράδοση, κύριος εκφραστής της οποίας στον τόπο μας υπήρξε ο μεγάλος μας Αλέξανδρος Παπαδιαμάντη.

- *Του Δημήτρη Ιωάννου (Φιλόλογος – Συγγραφέας)*

Γιος ιερέας και κάτοικος μιας βαθιά θρησκευτικής κοινωνίας, που μάλιστα είχε επηρεαστεί έντονα από την “κολλυβαδική” παράδοση, ήταν αδύνατον να μην αναλύσει την φύση αυτής της έννοιας, καθώς άλλωστε διέθετε ένα σπάνιο λογοτεχνικό τάλαντο. Θα προσπαθήσουμε να αναλύσουμε εν συντομία τι λέγει σχετικά.

****

Ο Παπαδιαμάντης λοιπόν, παρότι, όπως είπαμε, ζει σε ένα βαθύτατα θρησκευόμενο

νησί, δεν εξιδανικεύει καθόλου τους κατοίκους του. Η Σκιάθος του είναι μια πραγματική ανθρώπινη κοινωνία και οι νησιώτες ταλανίζονται από όλα τα μεγάλα πάθη που βασανίζουν γενικά τον άνθρωπο, όπου και αν βρίσκεται. Έτσι λοιπόν δεν λείπουν από τους ήρωές του οι ψυχολογικές εμμονές, ο φθόνος, η φιλαργυρία, ο αλκοολισμός, τα σαρκικά σκιρτήματα κ.λπ. Όλη αυτή η πληθώρα των παθών είναι παρούσα στο έργο του.

Ωστόσο, οι ήρωές του αυτοί δεν αντιμετωπίζονται καθόλου με ηθικολογική αυστηρότητα ή καταδίκη. Ο Παπαδιαμάντης βλέπει τα πάθη ακριβώς ως ψυχικές ασθένειες, επηρεασμένος ασφαλώς από την εκκλησιαστική γραμματεία, η οποία άλλωστε του είναι και γνωστή. Είναι βέβαιο ότι είχε έρθει σε επαφή με τα φιλοκαλικά έργα και, περαιτέρω, η Μονή Ευαγγελισμού της Θεοτόκου, χτισμένη τον 19ο αιώνα από τον άγιο Νήφωνα τον Κοινοβιάρχη, είχε μεταφέρει το άρωμα της αγιορειτικής πνευματικότητας στο μικρό και ασήμαντο φαινομενικά νησί. Η ορθόδοξη παράδοση, με πρωτεργάτη τον άγιο Μάξιμο, διδάσκει ακριβώς ότι η αμαρτία είναι πρωτίστως φθορά της ανθρώπινης φύσης, εκπεσμός και αλλοτρίωση αυτής- χωρίς να πάψει να είναι, όπως λέγει ο π. Συμεών Κραγιόπουλος, εξέγερση και ανταρσία κατά του Θεού.

Μπορούμε να αναφέρουμε ενδεικτικά μερικά παραδείγματα ηρώων που βασανίζονται από μεγάλα πάθη: αρχικά, θα πρέπει να μιλήσουμε για την “Φόνισσα”, την Φραγκογιαννού, από το μυαλό της οποίας περνά ένας “λογισμός” (ότι δηλαδή τα κορίτσια δεν πρέπει να έρχονται στον κόσμο αυτό, γιατί η ζωή τους είναι γεμάτη βάσανα και επίσης φέρνουν και βάσανα και στους γονείς τους, καθώς πρέπει να τα “προικίσουν” κ.λπ.), ο οποίος λογισμός, καθώς “συνομιλεί” μαζί του, όπως λένε οι Πατέρες, γιγαντώνεται και καταντά στο τέλος να “αιχμαλωτιστεί” πλήρως από αυτόν. Της γίνεται ακριβώς μια “έμμονη ιδέα”, ο νους της “θολώνει” και φθάνει στο έσχατο σημείο της βλασφημίας, να θέλει να διορθώσει τον ίδιο τον Θεό, που έπλασε και το γυναικείο φύλο. Ο Παπαδιαμάντης, ως μέγας ψυχογράφος, περιγράφει λεπτομερώς τα στάδια της κυριαρχίας αυτού του λογισμού μέσα της, ακολουθώντας στην πραγματικότητα πιστά την νηπτική διδασκαλία. Άλλο παράδειγμα είναι το αριστουργηματικό διήγημα “Έρωτας στα Χιόνια”, όπου ο ήρωας, ο συμπαθέστατος μπαρμπα-Γιαννιός, κυριεύεται ακόμη, στο έσχατο γήρας του, από το ανεκλπήρωτο πάθος του έρωτα, μεθά και περιφέρεται τραγουδώντας έξω από το σπίτι της “αγαπημένης” του, μιας μυλωνούς, η οποία δεν του δίνει καμιά σημασία. Είναι ένα ερείπιο της ζωής, κάποιος που έχει φθάσει στο στάδιο της έσχατης “κοινωνικής” κατάπτωσης, και ζει στον κόσμο αυτού του ουτοπικού έρωτα, που έχει μείνει πια η μόνη του παρηγοριά στην ζωή. Πεθαίνει μια χριστουγεννιάτικη νύχτα, μεθυσμένος, έξω από την πόρτα της γειτόνισσάς του, της μυλωνούς, και το χιόνι τον σκεπάζει και τον θάβει “σαν λευκό σεντόνι”.

Μπορούμε ακόμη να αναφέρουμε και τον Αγάλλο των “Ελαφροϊσκιωτων”, που αφού εκμεταλλεύτηκε μια φτωχιά αρραβωνιαστικιά του, παντρεύτηκε τελικά μια πλουσιότερη νύφη, καθαρά από συμφέρον.

****

Ωστόσο, τα πάθη στον Παπαδιαμάντη μεταμορφώνονται. Θα επιμείνουμε στο πάθος του έρωτα. Ο ερωτικός πόθος, που βέβαια είναι και κάτι φυσιολογικό, ενυπάρχει στο έργο του, με κορυφαίο παράδειγμα το εξαίσιο διήγημά του “Όνειρο στο Κύμα”, στο οποίο πρέπει να διασώζονται και αυτοβιογραφικά στοιχεία. Ο ήρωας, ένας ντροπαλός και αθώος νέος, που ζει μέσα στη φύση βόσκοντας τις αίγες του Μοναστηριού, ερωτεύεται ασυνείδητα την Μοσχούλα, μια κοπέλα που μένει εκεί κοντά, αλλά όχι μόνο δεν τολμά να της εκφράσει τον έρωτά του αλλά αδυνατεί να το παραδεχθεί και ο ίδιος ότι αισθάνεται κάτι τέτοιο. Το διήγημα είναι γεμάτο από έναν ιδιότυπο αισθησιασμό, που θυμίζει όμως ακριβώς το “Άσμα Ασμάτων”, πράγμα που άλλωστε το παραδέχεται και ο ίδιος ο συγγραφέας, ονομάζοντας την Μοσχούλα “Σουλαμίτιδα”. Σε όλο το διήγημα κυριαρχεί το δέος, ένα αγνό δέος για αυτό το νεανικό αίσθημα, η αιδώς και ο σεβασμός προς το πρόσωπο του άλλου. Όταν τελικά η Μοσχούλα κάνει μπάνιο και αρχίζει να πνίγεται, ο ήρωας την διασώζει, χωρίς να περάσει, όπως λέγει, κανένας πονηρός λογισμός από το μυαλό του. Το διήγημα δεν είναι καθόλου, θα λέγαμε, πουριτανικό. Μιλά όντως για τον έρωτα, αλλά καταφέρνει να τον εξαγνίσει, θυμίζοντας, ξαναλέμε, το περίφημο Άσμα Ασμάτων της Παλαιάς Διαθήκης. Είναι σημαντικό να πούμε ότι τελικά αυτός ο έρωτας μετατρέπεται σε μια γλυκιά μελαγχολία και προσευχή. Δεν οδηγεί ποτέ στην ηθική εξαχρείωση.

Ο μπαρμπα- Γιαννιός, που, όπως είδαμε, είναι και αυτός θύμα ενός γεροντικού έρωτα, εξαγνίζεται καθώς μαρτυρεί: το χιόνι τον σκεπάζει βαθμιαία και αυτός αρχίζει, μέσα στο παραλήρημά του, να συμπυκνώνει όλη την προηγούμενη άσωτη ζωή του, που τον κατέστησε “ερείπιο”, δίχως όμως κανέναν γογγυσμό απέναντι στον μικρό Χριστό, τον Κύριο που γεννιέται εκείνη την νύχτα. Αποδέχεται το μαρτύριο, αντιλαμβάνεται, όσο πιωμένος κι αν είναι, ότι πρέπει να περάσει από το στάδιο της “κάθαρσης”, για να προσέλθει αγνός ενώπιον του “Θεού, του Παλαιού των Ημερών, του Τρισαγίου”. Ο πόνος της στέρησης γίνεται λοιπόν γέφυρα προς την πνευματική ωρίμανση.

****

Τέλος, πρέπει να πούμε ότι το “πάθος” στον Παπαδιαμάντη νοείται, όταν επέρχεται η κάθαρση, ως συμμετοχή στην Σταυρική θυσία του Κυρίου, στα Πάθη του ίδιου του Χριστού. Το πάθος με την έννοια του πόνου, της δοκιμασίας και της

θλίψης έχει όντως μια λειτουργική διάσταση. Αυτό φαίνεται από το ωραιότερο καθ' ομολογίαν διήγημά του, το περίφημο "Μυρολόγι της Φώκιας", όπου η ηρωίδα, η γρια- Λούκαινα, έχοντας χάσει πολλά παιδιά από τον Χάρο, κατεβαίνει στην θάλασσα να πλύνει τα ρούχα "θρηνολογώντας", μυρολογώντας για τα τέκνα της. Ωστόσο, στην πραγματικότητα θρηνεί για όλο τον Αδάμ, που έχει πέσει θύμα του θανάτου- το Κοιμητήρι που στέκει εκεί κοντά δίνει στο διήγημα μια σταυροαναστάσιμη χροιά. Χωρίς να το αντιληφθεί, εκείνη την ώρα, το σούρουπο, χάνει ένα ακόμη συγγενικό της πρόσωπο, την εγγονή της Ακριβούλα, που, πηγαίνοντας να βρει την γιαγιά της, χάνει το μονοπάτι και πέφτει μέσα στον γκρεμό, κάτω από τον οποίο χάσκει η θάλασσα. Το διήγημα τελειώνει με την υπέροχη φράση "Σαν να 'χαν ποτέ τελειωμό, τα πάθια κι οι καημοί του κόσμου". Ο κόσμος αυτός ανήκει στην φθορά και την ματαιότητα. Μόνο η προσευχή μπορεί, όταν γίνει καρδιακή, να φθάσει στον Θρόνο του Λυτρωτή. Θα πρέπει να πούμε ότι όλα τα βάσανα των νησιωτών, οι στερήσεις, οι απώλειες, η αδικία, η φτώχεια κ.λπ. δεν οδηγούν ποτέ σε ένα μηδενισμό. Το πιο ενδεικτικό παράδειγμα είναι ο Αγάλλος, ο συμφεροντολόγος γαμπρός, για τον οποίο μιλήσαμε. Και πάλι μια νύχτα Χριστουγέννων, καθώς βρίσκεται στο βουνό και χάνοντας και αυτός το μονοπάτι, βρίσκεται ξαφνικά σε έναν μικρό ναό, όπου μόλις έχουν έρθει κάτι Κολλυβάδες Πατέρες και λειτουργούν για την Γιορτή. Η ομορφιά της Θείας Λατρείας είναι τέτοια που ο ίδιος τα χάνει. Ο νους του μετακινείται, πετά προς τα ουράνια, και μεταμορφώνεται. Το διήγημα αυτό είναι κατά μερικούς φόρος τιμής του συγγραφέα προς τους πνευματικούς του πατέρες, τους εναπομείνοντες Κολλυβάδες της Ευαγγελίστριας. Η λειτουργική ζωή, η αγρυπνία, η ψαλμωδία, μαζί και ο προσωπικός πόνος, μεταμορφώνουν τον άνθρωπο και τον γεμίζουν με την ελπίδα της Ανάστασης.

Και όλα αυτά συντελούνται ενώ ο Παπαδιαμάντης αποφεύγει τελείως τον μελοδραματισμό, χρησιμοποιεί μια γλώσσα λιτή, αλλά υποβλητική και βαθιά ποιητική, αφήνοντας το πάθος να διαφαίνεται μέσα από την σιωπή, το βλέμμα, τη φύση και τους εκκλησιαστικούς ύμνους, που παρεμβάλλει συχνά στα κείμενά του. Ομολογουμένως, η ανάγνωση των έργων του κορυφαίου μας συγγραφέα είναι μια μυσταγωγία.

Πηγή: pemptousia.gr